

УСНА ІСТОРІЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДИТИНСТВА

ORAL HISTORY AS A METHOD FOR RESEARCHING VALUE ORIENTATIONS OF CHILDHOOD

У статті охарактеризовано дослідження ціннісних орієнтацій дитинства в різних соціальних контекстах методом усної історії. Провідним методом дослідження, що становить основу статті, є усна історія. Методологічною основою дослідження є теорії життєсвіту, комунікативної дії та поколінневої пам'яті. У дослідженні також використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

У статті розкрито можливості усної історії у дослідженні історії освіти та дитинства, зокрема ціннісних орієнтацій дітей. Наукову новизну становлять використані методологічні підходи – теорії життєсвіту, комунікативної дії та поколінневої пам'яті. Проведено дослідження методом усної історії ціннісних орієнтацій дітей у 70-ті – першій половині 80-х років ХХ ст. і на початку ХХІ ст.

Отже, усна історія має достатній потенціал для дослідження історії освіти та історії дитинства, зокрема ціннісних орієнтацій дітей, надаючи унікальні можливості для реконструкції минулого через розповіді людей, які безпосередньо пережили певні події. Метод усної історії дозволяє зафіксувати суб'єктивний досвід, який здебільшого відсутній у офіційних документах, і доповнити існуючі знання про освітні процеси та дитяче життя. Інтерв'ю з людьми, які були дітьми в певний період, дозволяють дізнатися про їхні ігри, розваги, дитячі страхи, сімейні традиції та цінності, що впливали на їхній розвиток, виховання і формування особистості. Метод усної історії є цінним інструментом для вивчення історії освіти та дитинства, дозволяючи залучити до дослідження коло людей – учасників освітніх процесів і подій, та отримати унікальні знання про минуле, які не завжди можна знайти в традиційних джерелах.

Дослідження засвідчило, що ціннісні орієнтації дитинства зумовлені суспільними процесами, що відбувалися в окреслений період, та оточенням дітей і є спільними для більшості представників одного покоління.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у здійсненні усно-історичних студій різних аспектів історії освіти та дитинства.

Ключові слова: усна історія, цінності, ціннісні орієнтації, освіта, дитинство, історія освіти, історія дитинства.

The article describes research into childhood value orientations in different social contexts using the oral history method.

The leading research method underlying the article is oral history. The methodological basis of the study is the theories of lifeworld, communicative action, and generational memory. The study also used general scientific methods of analysis, synthesis, comparison, and generalization.

The article reveals the possibilities of oral history in the study of the history of education and childhood, in particular the value orientations of children. The scientific novelty lies in the methodological approaches used – theories of lifeworld, communicative action, and generational memory. A study was conducted using the oral history method of children's value orientations in the 1970s, the first half of the 1980s, and the beginning of the 21st century.

Thus, oral history has sufficient potential for researching the history of education and childhood, in particular children's value orientations, providing unique opportunities for reconstructing the past through the stories of people who directly experienced certain events. The oral history method allows us to record subjective experiences that are largely absent from official documents and to supplement existing knowledge about educational processes and children's lives. Interviews with people who were children during a certain period allow us to learn about their games, entertainment, childhood fears, family traditions, and values that influenced their development, upbringing, and personality formation. The oral history method is a valuable tool for studying the history of education and childhood, allowing us to involve a circle of people – participants in educational processes and events in the research and obtain unique knowledge about the past that cannot always be found in traditional sources.

The study showed that the value orientations of childhood are determined by the social processes that took place during a specific period and the environment of children and are common to most representatives of the same generation.

We see prospects for further research in conducting oral history studies of various aspects of the history of education and childhood.

Key words: oral history, values, value orientations, education childhood, history of education, history of childhood.

УДК 929:159.922.73

DOI <https://doi.org/10.32782/ip/87.5>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Янченко Т.В.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
та методики викладання історії
і суспільних дисциплін
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Трансформації суспільства, науки, освіти вимагають оновлення методологічного та методичного інструментарію педагогічних досліджень. Наразі існує попит на знання, що є індивідуальними, опосередкованими через власний особистісний досвід, оскільки саме вони можуть дати відповіді на актуальні питання сьогодення, які стосуються самоідентифікації, забезпечення сприятливих умов соціалізації, пошуку ефективних моделей виховання та формування особистості. Такі знання

є компонентом історії освіти та історії дитинства, а їхнім джерелом, крім історико-педагогічної спадщини, може стати усна історія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значні досягнення у використанні методу усної історії у вивченні військових, соціальних і політичних подій і процесів мають зарубіжні та українські історики – Г. Грінченко, Л. Пассеріні, А. Портеллі, А. Томпсон, П. Томсон, І. Саленієце, Т. Хареєвен та інші.

Методологічні засади історії освіти в Україні розроблені такими науковцями: О. Сухомлинська,

Л. Березівська, Н. Дічек, О. Міхно, О. Петренко, В. Федяєва та іншими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Усна історія як метод і джерело історії освіти та дитинства є недослідженою в українській науці. А відтак усна історія недостатньо використовується як метод вивчення історії освіти та дитинства. Застосування цього методу сприятиме переосмисленню наукових підходів та оновленню інструментарію історико-педагогічних досліджень.

Мета статті – охарактеризувати дослідження ціннісних орієнтацій дитинства в різних соціальних контекстах методом усної історії.

Виклад основного матеріалу. Методом усної історії називають біографічне або тематичне інтерв'ю зі свідком-учасником події/подій. Усна історія – це розповідь, під час якої респонденти, у взаємодії з інтерв'юером, осмислюють свій індивідуальний досвід і співвідносять його з офіційними історичними дискурсами та макросоціальними процесами [7, с. 159].

Усна історія пропонує комплексне вивчення проблеми суб'єктивного спогаду, особистого осмислення пережитого і розуміння індивідом його «місця в історії» [3, с. 29].

Завдання усної історії полягає не тільки і не стільки у тому, щоб вивчати досвід пересічних людей на тлі макроісторичних процесів та офіційних моделей національного/регіонального минулого, але насамперед у тому, щоб намагатися його зрозуміти і відтворити у нових історичних реконструкціях [7, с. 162].

У контексті усної історії важливим є поняття «життєвий світ», оскільки саме життєвий світ окремої людини досліджується методом усної історії. Його запровадив німецький філософ і соціолог Ю. Габермас. Воно бере свої витоки з феноменологічної соціології. Ю. Габермас вважає, що життєвий світ є поглядом із середини окремого суб'єкта і складається з «трьох пов'язаних один з одним різнозначних компонентів»: що «утворюють складні смислові зв'язки, які комунікують один з одним». Для людини він є цілісним, холістичним, сконструйованим особистісним досвідом, що пройшов крізь призму суспільних подій. А відтак «підвалини життєвого світу не входять у наше розпорядження за нашим бажанням», він безпосередньо пов'язаний з пережитими людиною об'єктивними подіями. Життєвий світ характеризується такими термінами, як «підґрунтя», «передній план», «фрагмент життєвого світу» [2, с. 313–316, 318–320]. Усна історія якраз і покликана розглянути життєвий світ особистості, його «підґрунтя, передні плани та фрагменти», згідно з предметом і метою дослідження.

Поняття «життєвий світ» доповнюється іншим поняттям – «комунікативна дія», що також використовується у філософії Ю. Габермаса [2]

і корелюється з методом усної історії. Поняття «комунікативної дії» вимагає, щоб дійові особи комунікації були розглянуті як суб'єкти, що говорять і слухають, бо пов'язані тісними стосунками з об'єктивним або суб'єктивним соціальним світом, відстоюють значущість того, про що говорять, думають, у чому переконані. Участь у комунікативній дії і досягнення взаєморозуміння з точки зору кожної із зазначених у концепті життєвого світу позицій (культури, суспільства й особистості) сприяють відтворенню життєвого світу через інтеграцію суспільства і формування особистості [5, с. 165–166].

В історичній науці склалася достатньо обґрунтована думка, що усна історія – це, насамперед джерело досліджень військових, революційних подій та інших «катаклізмів» і викликів, які переживала й продовжує переживати наша країна. Українська дослідниця Г. Грінченко зазначає: «При всій різноманітності тематики усно-історичних розвідок одне з центральних місць належить використанню даного методу в дослідженнях, присвячених історії війн і збройних конфліктів, де, поряд зі зміною тематики внаслідок розширення кола явищ, що вивчаються, стало можливим співставлення офіційної історії з історіями особистих трагедій, переживань і відчуттів не тільки солдатів і офіцерів – безпосередніх учасників бойових дій, але й їхніх дружин, дітей, матерів і подруг» [3, с. 32].

Але сьогодні на часі розширення тематичного спектру усно-історичних студій, що мають охопити життєві історії представників різних поколінь українців, розповіді про їхнє дитинство, навчання в школі та інших закладах освіти. Такі студії є цінним джерелом з історії дитинства та освіти.

Усна історія часто застосовується з метою заповнення «білих плям» в історичних знаннях, тобто тоді і там, де писемні джерела відсутні або надто односторонні. Однак складність полягає у тому, що дослідники повинні враховувати у своєму аналізі те, що інтерв'юер розповідає про подію з відстані подальшого прожитого досвіду [7, с. 160]. Особливо це стосується тих інтерв'ю, що мають на меті вивчення історії освіти та дитинства, оскільки респондент згадує події, які він переживав, коли був дитиною, і після цього накопичив значний життєвий досвід.

Водночас, ми переконані, що усна історія може бути методом дослідження і джерелом інформації про ціннісні орієнтації дитини і дитинства в цілому. Реконструючи історичне минуле на основі матеріалів усної історії, необхідно основний наголос робити на аналізі того, які саме значення оповідач надає тим чи тим подіям, і менше зосереджуватися на спробах «об'єктивного» відтворення фактів [7, с. 160].

Важливо розглянути й педагогічні та психологічні дефініції поняття «цінності». Згідно з педагогічною теорією та практикою, цінності – це переконання

людини про те, що для неї є важливим і значущим, що слугує орієнтирами у прийнятті рішень та формуванні поведінки. Вони впливають на ставлення особистості до себе, інших та світу в цілому, визначають її пріоритети та мотивують до дії.

З точки зору психології, цінності – це персональні конструкції концепції Я, що відображають особисту значущість, володіють певною психологічною енергією, яка активізує поведінку.

Цінності характеризуються як: 1) важливі компоненти екзистенції людини, які можна виміряти; 2) такі, які можна описати словами; 3) такі, що сформовано шляхом наслідування; 4) модифіковано у світогляд [1, с. 13].

Перейдемо до характеристики поняття «орієнтація». Як вважав американський педагог Дж. Д'юї, орієнтація є нейтральним терміном, який нашою думкою, що активні зусилля особистості упродовж тривалого часу зосереджуються на досягненні мети, на протидію їм безцільному розпорошенню. Орієнтацію він визначає тією базовою функцією, яка обмежується, з одного боку, вказівками, що мали б спрямувати особу, а з іншого, регулюванням або й прямим керуванням. Орієнтація має послідовний характер. Вона виявляється в тому, що кожна дія збалансовує попередню та наступну задля дотримання порядку. Зосередження та впорядкування – це два аспекти орієнтації, один із яких просторовий, а другий – часовий. Перший забезпечує досягнення мети, а другий підтримує рівновагу, потрібну для подальшої дії. Орієнтація дитини є суспільною, тому що суспільство усвідомлено чи неусвідомлено спрямовує її поведінку згідно з чинними нормами та вимогами [4, с. 25–27].

Орієнтація дитини визначається у широкому сенсі суспільством, у якому вона живе, а у вузькому – її оточенням: родиною, школою, колом друзів і однолітків. На думку Дж. Д'юї, основний чинник орієнтації дитини – ситуація. У суспільній ситуації дитина мусить узгоджувати власні дії з діями інших і пристосовуватися до них. Це спрямовує дитину до спільної мети і породжує взаєморозуміння між членами групи [4, с. 37].

Виходячи з характеристики цінностей і орієнтацій особистості, зазначимо, що ціннісні орієнтації поєднують важливі для людини компоненти та чинників її життя. Вони є сукупністю пов'язаних між собою цінностей, яка визначає спрямованість життєдіяльності особистості.

Ціннісні орієнтації – це система індивідуальних або групових уявлень про те, що є важливим і значущим у житті, які визначають спрямованість та сенс людської діяльності. Вони формуються на основі індивідуальних особливостей дитини, життєвого досвіду, соціального середовища та культури, і впливають на вибір цілей, поведінку та прийняття рішень.

Ціннісні орієнтації дитинства як групові (поколінні) уявлення про значущі компоненти життя є важливими для розуміння особливостей виховання та соціалізації особистості у різних соціальних і педагогічних контекстах.

Нами було проведено дослідження методом усної історії, метою якого було визначення ціннісних орієнтацій дитинства як культурно-історичного та соціально-педагогічного феномена. Для цього ми провели опитування трьох груп осіб: 1. Особи віком 70 – 80 років для визначення ціннісних орієнтацій українських дітей у 50-ті – 60-ті роки ХХ ст.; 2. Особи віком 50 – 60 років (для визначення ціннісних орієнтацій дітей у 70-ті – 80-ті роки ХХ ст.); 3. Особи віком 18 – 25 років (для визначення ціннісних орієнтацій дітей на початку ХХІ ст.).

Інтерв'ю здійснюється упродовж трьох етапів: на першому етапі дослідник дотримується тактики «невтручання» в оповідання інформатора, щоб дати йому можливість самому обирати теми оповіді й по-своєму інтерпретувати події, відібрані ним для своєї «історії» також самостійно. Другий етап інтерв'ю передбачає з боку дослідника ставлення уточнюючих запитань для деталізації тих подій або характеристики тих діючих осіб, про яких йшла мова в ході першого «вільного» етапу. І тільки на третьому заключному етапі дослідник ставить інформанту запитання, що стосуються «наративних лакун», пропущених обставин чи фактів, що з тих чи інших причин не були внесені респондентом у своє оповідання [3, с. 35].

Серед методів аналізу інформації, джерелом якої стала усна історія, виділяють генетичний і наративний (текстуальний). Генетичний аналіз усних історій націлений, перш за все, на відновлення хронологічної послідовності подій, у наративному (текстуальному) аналізі головне місце посідає вивчення тематичного поля – сукупності подій або ситуацій, які в оповіданні утворюють не тільки головні події, а й той задній план, на тлі якого розкривається певна тема, що знаходиться в центрі всієї оповіді [3, с. 34].

У дослідженні ціннісних орієнтацій дитинства нами був застосований наративний метод аналізу отриманої інформації. Головними подіями, про які розповідали респонденти, були спогади про членів своєї сім'ї, побут, сімейні свята, про учителів, однокласників і про заходи, що проводилися в школі. Ми враховували, що ціннісні орієнтації дитинства могли входити як до змісту головних подій, так могли неусвідомлено становити і задній план розповіді. На третьому етапі інтерв'ю ми ставили респондентам уточнюючі запитання:

Згадайте 3 категорії, які для Вас були найбільш цінними у житті, коли Ви були дитиною.

1. Чому Ви вважали, що саме це є для Вас дуже цінним?

2. Оскільки ми опитували представників різних поколінь, важливою для нашого дослідження є теорія «поколінневої пам'яті». Згідно із сучасними концепціями, покоління – це спільність сучасників, яка складається в силу об'єктивних соціально-демографічних і культурно-історичних умов, що мають типові соціально-психологічні, ідейно-моральні та етнокультурні характеристики, подібні духовні цінності, соціальний досвід і спосіб життя. Концепт «покоління» стає потрібним, перш за все, в епоху змін як засіб осмислення трансформаційних процесів і непересічних подій. Він є своєрідним проявом процесів модернізації суспільства і культури. Для індивідів культура і суспільство постають передусім у вигляді безперервного зв'язку поколінь [2, с. 320]. Поколіннева пам'ять складається із фіксування «значущих» подій, які поколіннева група сама пережила, і рефлексій на них. Опосередковані переживання також формують покоління і зберігають його цілісність [6, с. 71–72].

У контексті цієї теорії зазначимо, що «поколіннева пам'ять» зафіксувала практично тотожні, типові для певного суспільства та певного періоду історії ціннісні орієнтації дитинства. Так, для покоління людей віком 70 – 80 років, найбільшими цінностями у дитинстві були: *здоров'я батьків*, діти «боялися, щоб не померла мама (рідше – мама і батько)»; *праця*, «щоб працювати і мати можливість забезпечувати родину, насамперед продуктами харчування»; *мир*, «щоб не повторилася війна», пам'ять про яку міцно зберігалася в українському суспільстві у 50-ті – 60-ті роки ХХ ст.

Для покоління людей, дитинство яких відбувалося в 70-ті – 80-ті роки ХХ ст., їхні ціннісні орієнтації полягали в: *здоров'ї та житті батьків* (щоб з ними нічого не сталося, щоб не померли), *гарній поведінці* або *поведінці такій, як у всіх* (щоб не засмучувати батьків, не відрізнятись від однолітків, бути таким, як інші діти); *читанні книг* (щоб відчувати причетність до пригод, до цікавого активного життя, щоб знайти собі розвагу); *прослуховуванні радіопередач* (щоб послухати музику, театральні постановки, пізнавальні передачі); *занятті творчістю* (здебільшого, пов'язаною з ручною працею); *поїздах з батьками на море, на природу, в село*; *мирі* (щоб не почалася ядерна війна).

Ціннісні орієнтації дітей на початку ХХІ ст. були такими: *успішне навчання в школі*, «щоб були задоволені батьки» і «щоб у подальшому вступити в університет і зробити гарну кар'єру»; *наявність друзів і спілкування з однолітками*, «щоб не почуватися самотньо», «щоб весело проводити час у школі на перервах і, загалом, дозвілля», «щоб відчувати себе сучасним, причетним до молоді»; *сім'я*, а саме – стосунки у сім'ї та матеріальне забезпечення родини, її добробут.

Дослідження показало, що ціннісні орієнтації дитинства є культурно-історичним феноменом,

як і саме дитинство. Вони залежать від суспільного контексту, в якому відбувається особистісне зростання дитини, і можуть «коливатися» в межах загальнолюдських цінностей і традиційної культури, що розглядаються крізь призму особистого досвіду індивіда та специфіки його соціального оточення. А відтак ціннісні орієнтації особистості сприяють визначенню особливостей її виховання, а у загальному контексті – соціального виховання у певний період.

Насамкінець, говорячи про цінність усної історії як методу вивчення історії освіти та дитинства, наведемо таку думку Г. Грінченко: «Звичайно, спогади одного не дають підстав для обґрунтованого узагальнення стосовно багатьох, і будь-яка розказана історія унікальна так само, як унікальне й неповторне життя кожної людини. Але, враховуючи нерозривний зв'язок між індивідуальним досвідом і соціально-історичним контекстом, головна заслуга усної історії полягає у вивченні взаємообумовленої дистанції і зв'язку між ними, між офіційним і щоденним дискурсом, між значущою для оповідача його правдою й узурпованим традиційною історіографією викладенням того, як це було насправді» [3, с. 40].

Висновки. Отже, усна історія має достатній потенціал для дослідження історії освіти та історії дитинства, зокрема ціннісних орієнтацій дітей, надаючи унікальні можливості для реконструкції минулого через розповіді людей, які безпосередньо пережили певні події. Метод усної історії дозволяє зафіксувати суб'єктивний досвід, який здебільшого відсутній у офіційних документах, і доповнити існуючі знання про освітні процеси та дитяче життя. Інтерв'ю з людьми, які були дітьми в певний період, дозволяють дізнатися про їхні ігри, розваги, дитячі страхи, сімейні традиції та цінності, що впливали на їхній розвиток, виховання і формування особистості. Метод усної історії є цінним інструментом для вивчення історії освіти та дитинства, дозволяючи залучити до дослідження коло людей – учасників освітніх процесів і подій, та отримати унікальні знання про минуле, які не завжди можна знайти в традиційних джерелах.

Дослідження засвідчило, що ціннісні орієнтації дитинства зумовлені суспільними процесами, що відбувалися в окреслений період, та оточенням дітей. Хоча ціннісні орієнтації дітей і збагачені їхнім особистим досвідом, вони є спільними для більшості представників одного покоління.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у здійсненні усно-історичних студій різних аспектів історії освіти та дитинства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бліхар В., Католик Г., Католик Б. Цінності: поняття, структура та підходи у контексті сучасних військових екзистенцій. *Вісник Львівського*

університету. Серія: психологічні науки. 2022. Випуск 13. С. 11–20.

2. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ. Єрмоленко А. М. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 287–324.

3. Грінченко Г. Усна історія як метод і джерело дослідження. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/OST/3.pdf>

4. Д'юї Дж. Демократія і освіта. / Пер. с англ. Г. А. Лучинського. Львів: Літопис, 2003. 294 с.

5. Іваницька С. Володимир Антонович як «навчитель... в житті та керівник поколінь» у життєсвіті Сергія Єфремова. *Сіверянський літопис*. 2019. № 3. С. 162–176.

6. Іваницька С. Поколіннява пам'ять як біографічний концепт: Марко Кропивницький у публіцистичних текстах Сергія Єфремова. *Українська біографістика*. 2020. Вип. 19. С. 70–85.

7. Середа В., Малес Л. Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпретації усної історичних джерел. *Україна Модерна*. 2007. № 11. С. 159–165.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 20.11.2025